

УДК 069.5:821.161.2-83-84:[355.715ГУЛАГ(47+57)-058.566:271-393
(=161.2)-054.74]"194/195"
DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-176-191>

Юлія АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

науковий співробітник

Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

**ПОБУТ І РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ ВИЖИВАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ:
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ
МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ
«ТЕРИТОРІЯ ТЕРОРУ»**

Проаналізовано усноісторичні записи інтерв'ю з українськими політичними в'язнями, що походили зі сімей священнослужителів УГКЦ, громадсько активних осіб, які були членами ОУН, УПА або ж співпрацювали та допомагали їм, мешкали в Західній Україні. Представлено транскрипти інтерв'ю, доповнені стислими біографічними довідками репресованих осіб, які відображають їхні життєві траєкторії. Більшість спогадів записано з особами, репресованими в дитячому та юнацькому віці. Зазначено, що такі особисті наративи теж мають чималий дослідницький потенціал, адже відображають різні виміри повсякдення політичних в'язнів.

Стверджено, що досвід арешту, нелюдські умови перебування у в'язниці та подальша депортація на місце відбування покарання негативно впливали на здоров'я і психоемоційний стан арештованих. Констатовано, що в таких важких умовах важливо було вижити, пристосуватися до нової реальності, виробити психологічну стійкість. Зауважено, що у процесі адаптації до в'язничної реальності допомагали й релігійні практики.

Зауважено, що для збереження у в'язниці життєздатності українські політв'язні зверталися до Бога, виготовляли вервиці, проводили спільні молитви. Встановлено, що підпільні Літургії, уділення Таїнств звершували священнослужителі УГКЦ. Відзначено, що в табірній системі ГУЛАГу значно важче було проводити релігійні практики, за них суворіше карали, однак навіть у таких умовах, попри всі ризики, частина ув'язнених збиралася на імпровізовані святкування. Зауважено, що у спецпоселенні з дещо послабленим режимом утримання депортовані українці гуртувалися навколо священників, які намагалися надалі здійснювати душпастирську діяльність. Встановлено, що релігійне життя було невід'ємною складовою побуту, частиною громадського життя до ув'язнення, а відтак єднання навколо релігійних практик посилювало зв'язок нової спільноти українців, слугувало певним маркером національної ідентичності, допомагало відчувати зв'язок із домом.

Ключові слова: ГУЛАГ, спецпоселення, репресії, радянізація, усна історія, українські політичні в'язні, ОУН, УПА, дисиденти, історія повсякдення, релігія, УГКЦ, священники, релігійні практики.

Радянізація західних областей УРСР після Другої світової війни зумовила ескалацію репресивної політики Радянського Союзу. Відтак українці серед в'язнів ГУЛАГу в 1944–1947 рр., згідно із дослідженнями історикині Оксани Кісь, становили другу за чисельністю етнічну групу (Кісь, 2013, с. 50).

Дані про утримання політичних в'язнів у системі ГУЛАГу довгий час були замовчуваними, адже будь-яка інформація про досвід перебування під арештом, у таборі, під страхом покарання не могла бути розголошена. Дослідження системи ГУЛАГу стало можливим лише в контексті частково ліберальних змін, розпаду СРСР і можливості отримання доступу для дослідників раніше засекречених архівів служб державної безпеки, внутрішніх справ. Після відновлення незалежності України вчені одержали змогу окреслити репресивну систему СРСР, виокремити напрями каральної політики, зокрема примусової депортації за етнічними й політико-ідеологічними принципами: Іван Білас (Білас, 1994а; Білас, 1994b), Олег Бажан (Бажан, 2013, с. 338–347; Бажан, 2004, с. 155–167), Юрій Данилюк (Бажан, Данилюк, 2000), Сергій Білокінь (Білокінь, 2013), Юрій Сливка (Сливка та ін., 1996; Сливка та ін., 1997; Сливка та ін., 2002), Андрій Когут (Когут, 2020). Як зауважувала українська історикиня Тетяна Пастушенко, проблема політичного терору була однією з топових тем в українській історіографії, однак більшість розвідок присвячена певним аспектам функціонування табірної системи (Пастушенко, 2017, с. 70–71). У працях Лесі Боднарук проаналізовано участь українців у масових повстаннях у Кенгірі, Воркуті, Норильську, досліджено спротив українських політичних в'язнів (Боднарук, 2010, с. 38–42; Боднарук, 2022), Роман Подкур досліджував систему організації дитячих таборів (Подкур, 2007, с. 189–204). Антропоцентричний погляд на досвід перебування українців у табірній системі довгий час був відсутнім в українській історіографії. Ґрунтовним поступом у розвитку таких досліджень стала низка публікацій Оксани Кісь, у яких авторка представила різні аспекти повсякдення українських політичних бранок ГУЛАГу, змалювала гендерну специфіку (Кісь, 2017; Кісь, 2016а, с. 41–48; Кісь, 2016b, с. 125–138). Також важливі роботи української дослідниці Тамари Вронської, яка вивчала умови перебування жінок у таборах для членів сімей зрадників Батьківщини (Вронська, 2009; Вронська, 2013; Вронська, 2022). В англomовній історіографії чимало уваги приділено формуванню системи виправно-трудових таборів (ВТТ), організації примусової праці, депортаціям 1920–1930-х років. Серед низки авторів можна виокремити роботи Енн Епплбом (Anne Applebaum) (Епплбом, 2006; Applebaum, 2011), Джеффри С. Гарді (Jeffrey S. Hardy) (Hardy, 2016), Гольфо Алексопулоса (Golfo Alexopoulos) (Alexopoulos, 2017), Майкла Джекобсона (Michael Jakobson) (Jakobson, 2014).

Отож у контексті вивчення досвіду життя ув'язнених дослідники головню звертали увагу на умови утримання та праці, стратегії виживання, суттєво менше вивчали повсякдення, релігійні практики та гендерну специфіку. У 1990-х роках на хвилі демократичних змін в Україні побачили світ перші спогади політичних в'язнів, а від 2000-х їхня кількість суттєво зросла (Губка, 2005; Губка, 2004; Заячківська-Михальчук, 2009; Кривуцький, 2009; Козяр, 2010; Коханська, 2008).

Матеріали особового походження, зокрема усні й письмові спогади, мемуарна література – це важливе джерело для розуміння та реконструкції режиму утримання, побуту, сприйняття цієї реальності політичними в'язнями, їх пристосування до нових умов, спротиву (Даценко, 2019, с. 63).

Від початку діяльності команда Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» займалася збором спогадів про життя в умовах війни, репресії українців у Західній Україні. Музей діє на місці колишніх пересильної тюрми № 25 (1944–1955) та гетто (1941–1943) і представляє досвід національних груп (мешканців Львова) в час екстремі війни та повоєнних років. Експозиція побудована на історіографічному підході, з використанням усноісторичних свідчень. Протягом 2009–2017 рр. стратегія музею була націлена на опрацювання, збереження і передачу досвіду про тоталітарне минуле, акцент був на прогероїчному дискурсі, тобто боротьбі з тоталітарними режимами, відтак також проводилося документування спогадів з учасниками українського національного підпілля. У 2018 р. музей розпочав усноісторичний проєкт «Непочуті» з документування спогадів безпосередніх свідків подій 1930–1950-х років: розкуркулення, до- та післявоєнні депортації, Друга світова війна. Під час реалізації проєкту головний фокус був зосереджений на записі спогадів в'язнів Львівської пересильної тюрми № 25, примусових депортацій діячів Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), пов'язаних із ними осіб, священнослужителів Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та їхніх родин, житті в умовах заслання (Проєкт «Непочуті»).

Мета статті – представити спогади осіб із фондової колекції Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору», які демонструють релігійні практики українських політв'язнів (молитву, богослужіння, відзначення свят), адже в умовах неволі християнська віра та її практикування, обряди були важливими для збереження ментального здоров'я, стійкості та виживання.

Значимість християнства для українських політичних бранок у таборах і в'язницях ГУЛАГу відзначила українська антропологиня О. Кісь (Кісь, 2017, с. 143). Дослідниця Галина Кравцова вказала на «життєствердний вплив» обрядовості релігійних свят, духовних практик на політичних в'язнів, водночас наголошуючи на їхній ролі в маркуванні власної національної належності (Кравцова, 2020, с. 595).

Молитва та релігійна мораль ставали опорою для в'язнів, які зазнавали систематичного знущання та катування. Ірина Лашевська (Лукашевич), репресована донька греко-католицького священника Дениса Лукашевича, поділилася спогадами батька про перебування у в'язниці: «Тато казав, що вони там, в тюрмі, відправляли Службу Божу і робили вервечки з хліба. Я бачила ту вервечку з хліба, може мати маленькі і великі зернятка з хліба. А, каже, хтось там доносить на нас з сокамерників, там, наприклад, 5 чоловік в камері тій. Де вони в бараку живуть 5 чи 6 чоловік, може більше, не знаю, не буду казати, скільки людей. І каже: “Дивлюсь, уже на другий день роблять шмон” [обшук – Ю. А.] ... Тато з хустинки стелив собі під причастя чашу. Чаша – був якийсь стаканчик за чашу, ну, але пристосовувались як могли. А хліба такого кусочок, то брали, десь комусь прислали, такі проскурки прислали, вони ділились вже трохи там... Десь ми посиляли, але тато казав, яку робити форму хліба простого несоленого – ну, договорювались вже в листах» (Інтерв'ю-6).

Ірина Лашевська (Лукашевич), 1945 р. н., с. Сороки-Львівські Львівської обл., народилася в багатодітній сім'ї. У кінці жовтня 1949 р. радянська влада заарештувала

її старших братів – Олександра, Мирона й Іларія, які мали зв'язок з ОУН, – висунувши обвинувачення у вбивстві Ярослава Галана (комуністичного письменника) 24 жовтня 1949 р. Розслідування справи Іларія Лукашевича відбувалося разом із бойовиком ОУН Михайлом Стахуром (засуджений до смертної кари через повішення в жовтні 1951 р.), їм інкримінували вбивство Ярослава Галана (Льницький, Антонюк, 2023, с. 185). Усіх трьом братам Лукашевичам на початку 1951 р. винесли вирок – смертна кара та невдовзі розстріляли (Льницький, Антонюк, 2023, с. 185; Iryna Lashchevska). Дениса Лукашевича також заарештували та засудили до 25 років позбавлення волі (відбував покарання в таборах ГУЛАГу у Воркуті й Інті). У листопаді 1949 р. матір Ірини Лащевської Софію та її п'ятеро дітей заарештували, утримували у Львівській пересильній тюрмі, депортували у м. Бикін Хабаровського краю. У 1956 р. родина Лукашевичів переїхала в Інту, АРСР Кома, щоби воз'єднатися зі звільненим батьком. Однак уже в січні 1957 р. о. Д. Лукашевича повторно заарештували й відправили в табір у Воркуті, мати невдовзі померла, діти переїхали до родичів по маминій лінії в Коломию (Інтерв'ю-6).

Як зауважувала дослідниця Світлана Даценко, значний відсоток політичних в'язнів 1940–1950-х років був із Галичини та Волині, які в міжвоєнний час не входили до складу СРСР і не зазнали радянської політики атеїзму, відтак «християнська віра була невід'ємною складовою світогляду, релігійна ідентичність становила значущу частину особистості, а релігійні практики були важливим елементом звичного повсякдення (Даценко, 2019, с. 67).

Лаврентію Харів (Таланчук), 1944 р. н., с. Олесько Львівської обл., 1949 р. разом із матір'ю, сестрою, бабусею і дідом було заарештовано й відправлено до Львівської пересильної тюрми. Звідси сім'ю етапували до поселення Балей (тепер – райцентр Забайкальського краю). Батько був засуджений дещо швидше та перебував у в'язниці в Золочеві. Підставою для арешту послужила залученість до українського підпільного руху, зокрема батьків брат Костянтин Таланчук служив у дивізії «Галичина» (Інтерв'ю-10), а інший – Теодор Таланчук – за наказом Проводу ОУН працював на Сумщині, був залучений до створення Конотопського окружного проводу (Романюк, 2015, с. 258–259). Лаврентія Харів, ділячись дитячими спогадами про перебування у Львівській пересильній тюрмі, передовсім акцентувала на важких санітарних умовах перебування: спека, тиснява, блощиці та воші. Однак відзначала солідарність ув'язнених, спільну молитву: «Нормальні. Знаєте, спільна молитва, щось співали, щось розповідали. Було спокійно. Нас, дітей, було трохи більше, ми бавились, як могли, ліпили ляльки, ліпили хрестики, я пам'ятаю, з хліба» (Інтерв'ю-10).

Галина Решетник (Миколайчук) 1941 р. н., с. Радів Млинівського р-ну Рівненської обл., арештована з матір'ю 1945 р., засуджена 1947 р. до 5 років заслання у спецпоселенні Іркутської обл. Батько Іван Миколайчук, маючи військовий досвід (до війни служив у польській армії), приєднався до лав УПА та, зі слів респондентки, був сотенним. Арештований 1944 р. і засуджений до 10 років ВТТ (Інтерв'ю-8). Галину Решетник, тоді малу дитину, намагалася захвати батькова сестра у знайомих, щоби вона уникла депортації, однак її знайшли й етапували з матір'ю до поселення Мама Іркутської обл. Натомість вдалося приховати молодшого брата, який залишився з бабцею. Під час важкої праці на лісоповалі матір респондентки захворіла, але продовжувала працювати до втрати свідомості. Після цього її завезли в лікарню та поставили діагноз – туберкульоз кісток. Спершу Г. Решетник мешкала у вихідців із Рівненщини,

однак її вилучили з родини та перевезли в дитячий будинок для дітей ворогів народу, де вона перебувала 2 роки. Це – одні з найважчих її поневірянь, які супроводжувалися систематичними покараннями карцером, голодуванням, зараженням кривавою дизентерією, яка загрожувала життю: «... мене кинули там вже в лікарні, я вже не в палаті десь, а десь в коморі була, там повзала, бо ходити я вже не могла» (Інтерв'ю-8). Матір, частково одужавши, зуміла викрасти її з лікарні й виходити: «... мама мене вкрала так: вона мене повісила на руку, бо я вже, я ж кажу, я не ходила, вона так перевисила і накрила мене пальто. І так мене винесла з лікарні. І вона мене виходила, допомогли люди добрі» (Інтерв'ю-8). Окрім таких важких та межових моментів із побуту в дитячому будинку, Г. Решетник пригадує також спільні молитви дітей, які просили захисту та допомоги в Бога, щоби Він сприяв зустрічі з батьками: «Ну, ми молилися. Оті діти, що були старші, і ми молилися вночі потихеньку, вони нас вчили, і просили Боженьку, щоб допоміг нам зустрітися з батьками, вот... така в нас була молитва» (Інтерв'ю-8).

Богослужбна діяльність духовенства УГКЦ в умовах арешту й подальшого заслання також залишалася важливою та невід'ємною складовою життя священнослужителів, їхніх сімей. Наприклад, Г. Решетник зауважувала, що, перебуваючи у спецпоселені, родичі духовенства допомагали організовувати підпільні служби: «... священників не було там, бо вже всіх знищили, але були сім'ї священників, і вот з Західної України особливо, кожен раз ти тихенько, кажуть, от збираємося там. І в нашій кімнаті тоже в тому... теж збирались такі люди, і були служби, співали пісні, тобто то все в нас було» (Інтерв'ю-8). Детальніше про організацію релігійного життя розповідали діти репресованих священників УГКЦ.

Олександра (Леся) Крип'якевич (Цегельська), відома художниця і громадська діячка, 1944 р. н., м. Стрий, народилася у відомій родині Артемія (священника УГКЦ) та Марти Цегельських. У 1941 р. у Львові о. Артемія хіротонізував митрополит Андрей Шептицький. Надалі він служив у парафії у Стрию, водночас викладаючи теорію музики і гру на скрипці у стрийському філіалі Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка. У 1944 р. на запрошення ректора греко-католицької духовної семінарії Йосипа Сліпого почав працювати на посаді викладача церковної музики, отримав парафію в каплиці Святого Йосафата на Замарстинові у Львові. У 1946 р. через відмову перейти у православ'я о. А. Цегельського арештував Народний комісаріат внутрішніх справ і за рік його засудили до 5 років. Перебував у Тюрмі на Лонцького у Львові та Золочеві. Відбував покарання у Воркуті, Омську й Томську (Інтерв'ю-4). У 1951 р., відбувши покарання, розшукав дружину у Красному Ярі Томської обл. Згодом родині вдалося придбати будинок, де вони мешкали до реабілітації батька та повернення у Львів у 1956 р.

Олександра Крип'якевич відзначала, що віра та підтримка священницької діяльності батька – «центральна лінія моєї сім'ї, це є той хребет, який ми всі одержали, бо воно віддзеркалювало на все, що ми робили... Це був основний моральний стержень. Ми були як армія співпраці батька» (Інтерв'ю-4). «Як у нас був обшук, то кожен знав, що він має робити. Заходить 12 людей, тупають. То брат знав, що він має добігти до вікна і через шнурок спустити всі плівки, закрити вікно. Мама знала, що в нас є таємна табуретка, а вона там має подвійне дно, і там є всі зошити, що тато навчає семінаристів підпільних. І мама сідала на ту табуретку, і вже не вставала, а вони все навколо шукали, а то знаходили... Кожен із нас знав що робити, і що говорити» (Інтерв'ю-4).

Також О. Крип'якевич пригадувала, що їхній дім у Сибірі був важливим місцем, де батько провадив Літургії, хрестив дітей, він став місцем збору мешканців різних національностей: «І там правилась літургія до причасті, кожен хрестився по своєму, як міг, але то було колосальні хвилини радості і тато все говорив проповідь» (Інтерв'ю-4). Вона наголошувала, що релігійні практики були невід'ємним елементом життям української громади: «І на Сибірі були такі випадки, знаєте, як помер старий священник, а все село втратило духовний центр. А не могло зупинитись, як ми без Бога. І тоді ставили стілець, а на нього епітрофіль священника, який лишився, клякали і перед ним сповідались» (Інтерв'ю-4).

Олександра Крип'якевич згадувала, що, перебуваючи на засланні, ходила з братом колядувати, але «тільки до тих родин, що ми їх знали. Тато казав йдіть до тих, до тих і до тих. І ми не були перебрані, але ми дуже тішились, коли нам давали пампуха. То була така найбільша радість» (Інтерв'ю-4).

Заслужений художник України Олександр Ласовський, 1940 р. н., м. Галич Івано-Франківської обл., був арештований із сім'єю в 1950 р. через відмову батька-священника перейти у православ'я. Сім'ю відправили в Пересильну тюрму № 25, а звідти – до Улан-Уде Бурятської Республіки. Дід по батьковій лінії був греко-католицьким священником, батько В'ячеслав Костантинівич – спершу «сотрудником», тобто допомагав священникові, а після переїзду в с. Жидтичі (тепер – Гамаліївка Львівської обл.) – священником, навіть після заборони 1946 р. Олександр Ласовський пригадував, що батько продовжував відправляти Служби на свята, відтак сім'ю депортували з Улан-Уде у віддаленіший район: «Кімнатка невеличка, а то свята, Різдво, чи Великдень, чи там... хрестини, чи похорон, і всі до нас йшли, і то невеличке. Навіть пам'ятаю такий момент: тато відправляє, а якийсь заходить, ну напевно з тих, з синою шапкою, а сестра, ну маленька то ж була (усміхається), не пускає заходити, то таке, розумієте, то весь час переживання. Їм то надоїло, вже советским... словом, і нас на грузовик, і далеко в Тайгу» (Інтерв'ю-5).

У таборах ГУЛАГу з посиленням контролем і суворішими умовами утриманнями було важче провадити душпастирську діяльність (Даценко, 2019, с. 66) чи організовувати богослужіння, святкування. Натомість у спецпоселеннях був менший контроль комендатури за політичними в'язнями, особливо після смерті Іосіфа Сталіна (Іосиф Сталин).

Віра Дрозд (Чопик), 1929 р. н., с. Бенева Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., зростала в сім'ї керівника місцевого осередка «Просвіти», який займався національно-патріотичним вихованням дітей. Із приходом радянської влади у вересні 1939 р. батька арештували й утримували в Тернопільській в'язниці, подальша його доля невідома. У 1944 р. В. Дрозд приєдналася до лав Юнацтва ОУН, згодом стала зв'язковою бойової служби безпеки ОУН «Сулими». Влітку 1950 р. заарештована та засуджена до 25 років ВТТ і 5 років позбавлення прав. Відбувала покарання в Мінеральному ВТТ біля м. Інта, Республіка Кома, який водночас мав статус особливого, де утримували «особливо небезпечних злочинців». У 1956 р. амністована, проживала у спецпоселенні у Красноярському краї, РРФСР, адже не мала права повертатися додому. Лише 1973 р. змогла приїхати на Захід України (Інтерв'ю-2).

Віра Дрозд пригадувала, що разом з іншими українськими бранками організувала в бараці Святвечір. Приховавши відро з кашею та невелику пригорщу цукру, які видавали як тюремний пайок, жінки зробили імпровізовану кутю. «Якраз на Святий

вечір нам дали відро, на бригаду відро каші... Ми не їмо, а на роботу нас будуть виводити. Ту кашу принесли в барак. Барак ділився на двоє. По одній – три секції, і по другій – три секції. Так, ніби, по три кімнати. По середині – піч. Велика дуже, вугльом палиться і повно бушлатів і штани. Тая робоча бригада, яка приходила з роботи, скидала то, то, і за ніч днювальні чередували: днём і ночами. І тії бушлати сушили нам до рання... І в тії бушлати, які до сушки, то відро з кашею сховали. А давали нам порціїки цукру на місяць. Такий мішочок... трошки більше, як то горнятко цукру. Ми той цукор сховали, бо то буде наша кутя. І ввечері прийшли ми з роботи... Тоді прийшли в барак і пороздівалися і зразу за молитву. То як поки з нами була монахиня, то вона проводила молитву. Помолилися. Застілили були нижні і верхні нари. Внизу застілили... і тую кашу кожний порцію з тим цукром розділили. Але ми вже пообідали. І стали: хто молиться, хто плаче, хто дім згадує і хто колядує» (Інтерв'ю-2). Респондентка зазначила, що була дівчиною веселої вдачі. Із подругою, завдяки знайомій дівчині на складі, де зберігався одяг в'язнів, зуміли отримати свою «цивільну одежу» (зокрема й вишиванки) та переодягнувшись ходили по барках і колядували. «Ми давай колядувати. Зараз товаришка моя в Черкасах – Іванка. Вона чорна кучерява була. Підмалювала собі вусики. А знакому дівчину мала в каптьорці, де наша цивільна одежа. Вони давали цивільну. Вона сказала, якось в кишені випхала вбралася в вишиту блузочку – вона козак. А я дівчина коло неї. І ходимо. Насамперед заколядували в себе – в своїй секції. Тоді пішли в другу секцію, а тоді на другу половину перейшли, де три секції – і там: “Спи, Ісусе, спи на сні. Дай же волю Україні. Спи, Ісусе, спи серденько. Спи, Ісусе, спи”» (Інтерв'ю-2). Та за донесенням бригадирки була покарана за колядування і переведена до БУРу¹ на пів року.

Спецпоселення також було місцем примусового утримання політично небезпечних і неблагодійних осіб (куркулів, етносів) із погляду СРСР, із чітко окресленою територією й органами, які підтримували порядок. За підрахунками історика О. Бажана, впродовж 1955–1957 рр. на «спецпоселення додатково було визначено після звільнення з місць позбавлення волі 3,4 тис. колиш. членів ОУН та учасників УПА та 3,5 тис. “церковників і сектантів” з України» (Бажан, 2012). Українці, які тут відбували покарання, також підтримували зв'язок між собою, утворювали нові невеликі громади, що прагнули зберегти окремішність через практикування звичаїв, обрядів.

Марія Баб'юк (Яцун) 1945 р. н., с. Піратин Жовківського р-ну Львівської обл., у жовтні 1947 р. із сім'єю була депортована до спецпоселення у м. Кисельовськ (частина Кузбасу – Кузнецького вугільного басейну) Кемеровської обл. Сім'я Яцун провела 16 років на спецпоселенні, а на Львівщину повернулася 1963 р., уже після того, як М. Баб'юк закінчила школу. Причиною арешту та подальшої депортації став опосередкований зв'язок рідних братів батька із загонами УПА, які дислокувалися в Піратинському лісі (Жовківський р-н Львівської обл.). Крім бабці, батьків та двох дітей, раніше був вивезений і дядько респондентки – Онуфрій Яцун. Його заарештували 1945 р. і вислали на 15 років у Карлаг (один із підрозділів ГУЛАГу, який розташовувався неподалік Караганди). Марія Баб'юк пригадувала очікування Різдва та коляди з особливим пієтетом: «То я пам'ятаю, що чекала, просто вечером сиділа вже в пальто, і тато, і мама тоже майже так само. Я чекала, коли прийдуть колядувати (емоційне піднесення). От прийшли, багато людей приходило, і так гарно, знаєте... дотепер (роз-

¹ БУР – від рос. «барак усиленного режима» – барак посиленого режиму в таборах ГУЛАГу.

чуленість)... А потім ми до того ж хору собі прикладались і так години до 4-ї, до 5-ї ранку по всіх українцях ходили і колядували» (Інтерв'ю-1).

Подібний досвід мав Михайло Кондрин, 1948 р. н., с. Велика Тур'я Долинського р-ну Івано-Франківської обл., який 1952 р. разом із сім'єю через звинувачення у співпраці із «бандерівською організацією» (батько чинив спротив колективізації та не хотів приєднуватися до колгоспу) був депортований у Ханти-Мансійськ Тюменської обл. (Інтерв'ю-1). У спецпоселенні, за спогадами респондента, не було священника, який би міг організовувати релігійне життя, однак українці гуртувалися у спільному відзначенні релігійних свят: «... просто коли була коляда, Різдво, то до нас приходили з тих навколишніх містечок, котрі були біля Хантів ... батько вмів людей консолідувати, і колядували. І так колядували, що збігалася та частина посьолка, “как хахли пают”, розумієте, (сміється) і ... кажуть: “пойте ещю, пойте, пойте, ребята”» (Інтерв'ю-3).

Також теплими спогадами про очікування колядників під час відбування покарання у спецпоселенні поділилася Ірина Станкевич (Бирка), 1947 р. н., передмістя Судової Вишні Львівської обл., яка була арештована й етапована в 1950 р. із матір'ю та братом до спецпоселення Роздольне (Роздолінськ) Красноярського краю. Батько Василь Бирка був арештований швидше, у 1948 р., за виступи проти організації колгоспів, водночас його завербували до «стрибків», призначили головою «батальйону по пошуку та знищенню бандерівців». Однак під час його головування кількість розсекречених і впійманих підпільників зменшилася, адже він сприяв УПА. Василю Бирці інкримінували зраду батьківщини та засудили до 10 років ВТТ. Чоловік відбував покарання в Караганді, згодом – у Мордовії, у 1964 р. – реабілітований, і родина поїхала до України (Інтерв'ю-9).

«А тато вже як приїхав, був на лісопогрузці, нам вже дали барак, масив називався “Зімовйю”. І ми жили на Зімовйю. І от уявіть собі після вечері..., а вечеря своєрідна була, після вечері всі в кожную хату... на Зімовйю ми жили останні... до нас приходили 6–7 година ранку, спання не було. Коляда закінчувалася була у нас, пригощали квашеною капустою, якщо була олія, то трошки олії, картопля вже була, смажена картопля, вареники обов'язково, то святе. І мама по крупинці збирала гречку, то ж такий дефіцит, і мама тримала до свят, аби пиріг з гречки і бульби спекти, то таке було пригощення. В нас закінчували колядувати, гостина була. І Йосип, мій брат, Йосипа й Марії так же ж..., а він молодий був... така веселість була, так колядували» (Інтерв'ю-9). Українська коляда захоплювала навіть частину керівництва спецпоселення, то ж місцеві чиновники-росіяни запрошували колядників до себе: «Дім секретарки... така Маруся була Морозова. То вона на другий день прийшла, на Різдво, від Святої вечері йшли і в нас закінчували. Вона прийшла і: “Боже, тьотя Аня, как же красиво поют, тетя Анечка, ну я вас прошу, пригласите, мы заплатим с Пашей”. А її чоловік був начальником леспромхозу» (Інтерв'ю-9).

Сім'я Ольги Шадної (Ватраль), 1941 р. н., с. Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл., 1946 р. арештована й депортована у спецпоселення в Архангельську обл. через зв'язок безвісти зниклого старшого брата Славка з українським підпіллям. За відмову здати непосильний сільськогосподарський контингент дещо швидше був також арештований дід респондентки, який помер у в'язниці. Ольгу Шадну намагалися заховати в бабусі, щоби вона unikла депортації, однак її знайшли та вивезли разом із батьками та старшим братом. Вдалося unikнути депортації старшій сестрі. Сім'я респондентки зуміла повернутися у рідні сторони лише 1965 р. (Інтерв'ю-11).

Ольга Шадна відзначала, що спершу в поселенні Службу правив священник. Після його арешту люди перестали організовувати Літургії, але намагалися зберегти традиції святкувань найбільших свят – Великодня чи Різдва, – незважаючи на заборони. Влаштували імпровізовані частування з обмеженого переліку продуктів. «На Різдво, яка кутя, звідки? Там якби картопля була, не помащена. Часто було, що ми вечеряли солоною водичкою, бо не було шо. А якійсь жінці прислали пшеницю, вона зварила і ходила з кімнати в кімнату, та як священник причащає, так нас причащала тою кутею. Намагались люди дотримуватись своїх [традицій], але наскільки було можна... Нас жінка, що жила, вона була зі Львова, пані Челядин, вчила нас колядувати, і ми ходили і колядували. Ну що цікаво, ну, ми така шантропа, я лише в початковій школі була, а брат зібрав хлопців, вони зробили звезду, поставили там якісь свічки. Вони ходили співали, і ми співали... начальство на посольку бачило, що шантропа чось бігає (сміється), але не донесли в школу... Но ніхто не доніс. Ми заходили, отакій барак: то сюди кімнати, сюди кімнати, посередині стовпи. І ми так з кімнати в кімнату, в кожну заходили» (Інтерв'ю-11).

Варто зауважити, що, розповідаючи про побут у засланні, респонденти згадують імпровізовані святкування релігійних свят, натомість рідше – Нового року, або ж представляють його як елемент «радянськості»: «А свята святкували нормально, "они же не знали что это такое". Паску вони святкують, Новий рік вони святкували, а ми – Різдво» (Інтерв'ю-10).

Цікавий також факт певної солідарності різних національностей і віросповідань під час спільних таємних служб чи молитов (Інтерв'ю-4). Такі випадки екуменізму засвідчували й політичні в'язні-дисиденти. Наприклад, Мирослав Маринович пригадував імпровізовані святкування під час перебування в таборі в с. Кучино Пермського краю у кінці 1970-х – на початку 1980-х років. Водночас такі спільні «акції» давали змогу одержати менше покарання від адміністрації: «Будь-який релігійний культ був заборонений категорично. Все, що в'язні робили, це робили всупереч правилу ... ну про Літургії навіть мови не могло іти, навіть якщо були священники, то... ше в сталінський час священники проводили табірні Літургії, в брежнєвський час уже ні... ідеться здебільшого про Різдво і Пасху, тому що інші свята то так, релігійні, мало відзначалися, а Різдво і Пасху так. І в таборі відзначалися двічі – відповідно до двох календарів. Але ми добре усвідомлювали, що нам треба триматися ... купи, і якщо ми будемо відзначати поодиночі, то легше карати, ніж разом. І тому збиралися разом, скажімо на Різдво, 25-го чи там 24-го на Святий вечір... грудня, і так само 6–7-го січня. І з тими, і з тими. І відповідно на Великдень так само на дві... дві дати. Часом, ну адміністрація заплющувала очі на це, не реагувала, а часом реагувала» (Інтерв'ю-7).

Досвід виживання в екстремальних умовах насильства та подальшого відбування покарання в системі ГУЛАГу українськими політичними в'язнями демонструє певні подібні моделі поведінки, стратегії виживання. Релігійна піднесеність позитивно впливала на ментальне здоров'я репресованих українців. Серед способів пристосування до нових умов було згуртування навколо громади своєї національності (українства), місцевості. Посилювали цей зв'язок спільні імпровізовані релігійні дієства (як-от колядування), Літургія (об'єднувала навіть представників різних конфесій). Спільних молебні, Літургії, уділення Таїнств також можна трактувати як один із виявів пасивного супротиву.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.)*. Київ.

Бажан, О. (2004). *Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб. Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей*, 26, 155–167.

Бажан, О. (2012). Спецпоселення. *Енциклопедія історії України* (Т. 9: Прил–С). Київ, 745–746. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf>

Бажан, О. (2013). *Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 18, 338–347.

Білас, І. (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн., 1*. Київ: Либідь: Військо України.

Білас, І. (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн., 2*. Київ: Либідь: Військо України.

Білокінь, С. (2013). *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження*, 2. Дрогобич: Коло.

Бондарук, Л. (2010). Роль українського руху опору в організації Норильського повстання. *Історичний архів. Наукові студії*, 4, 38–42.

Бондарук, Л. (2022). *Книга Прямостояння. Українці в особливих таборах ГУЛАГу*. Харків: Folio.

Вронська, Т. (2009). *Репресії проти родин «ворогів народу» в Україні: ідеологія та практика (1917–1953 рр.)* [дис. ... д-ра іст. наук, Інститут історії України НАН України]. Київ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vronska_Tamara/Represii_protty_rodyn_vorohiv_narodu_v_Ukraini_ideolohiia_ta_praktyka_1917-1953_rr.pdf?

Вронська, Т. (2013). *Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.)*. Київ: Темпора.

Вронська, Т. (2022). *Непевний контин[г]ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення*. Київ: Дух і літера.

Губка, І. (2004). *Дорогою боротьби*. Львів: Афіша.

Губка, І. (2005). *Правда про Норильськ: (повстання 1953 року)*. Львів: Афіша.

Даценко, С. (2019). Віра в неволі. З особистих наративів в'язнів ГУЛАГу у фондовій колекції Меморіалу. *Військово-історичний меридіан*, 1(23), 62–71.

Епплбом, Е. (2006). *Історія ГУЛАГу*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Заячківська-Михальчук, Г. (2009). *Заручниця імперії (спогади політв'язня)*. Львів: ГПІ Сорока Т. Б.

Ільницький, В., Антонюк, Я. (2023). Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення та діяльність. *Новітня доба*, 11, 175–194. <https://doi.org/10.333402/nd.2023-11-175-194>

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Баб'юк (Яцун) Марією, 1945 р. н., записане у м. Жовква 11 квітня 2021 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Дрозд (Чопик) Віра Григорівна 1929 р. н., записане у м. Моршин Львівської області 2 січня 2009 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю з Кондрином Михайлом Івановичем, 1948 р. н., записане у м. Львові, 29 липня 2022 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю з Крип'якевич (Цегельською) Олександрою, 1944 р. н., записане у м. Львові 15 липня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-5: Інтерв'ю з Ласовським Олександром В'ячеславовичем, 1940 р. н., записане у м. Львові 11 лютого 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-6: Інтерв'ю з Лашевською (Лукашевич) Іриною, 1945 р. н., записане у м. Моршин, 28 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-7: Інтерв'ю з Мариновичем Мирославом, 1949 р. н., записане у м. Львові 24 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-8: Інтерв'ю з Решетник (Миколайчук) Галиною, 1941 р. н., записане у м. Тернополі 25 листопада 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-9: Інтерв'ю з Станкевич (Биркою) Іриною 1947 р. н., записане у м. Моршин Львівської області, 28 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-10: Інтерв'ю з Харів (Таланчук) Лаврентією, 1944 р. н., записане у м. Львові 6 грудня 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-11: Інтерв'ю з Шадна (Ватраль) Ольгою, 1941 р. н. Записане у м. Львові 1 серпня 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Кісь, О. (2013). Вивчення досвіду українок-політв'язнів ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси (Studying the experiences of Ukrainian women–political prisoners: state of research and primary sources). В І. Д. Пасічник та ін. (ред. кол.), *Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках (22 листопада 2012 р.)*. *Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури (21 лютого 2013 р.)*: збірник матеріалів круглих столів. Острог, 50–61.

Кісь, О. (2016a). Релігійні практики українок-політв'язнів у Гулагу. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, 6, 41–48.

Кісь, О. (2016b). Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті. *Український історичний журнал*, 3, 125–138.

Кісь, О. (2017). *Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти*. Львів.

Когут, А. (2020). *Особливості депортації українського населення під час операції «Запад» (за документами ГДА СБУ)* [дис. ... канд. іст. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Київ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Andrii/Osoblyvosti_deportatsii_ukrainskoho_naselennia_pid_chas_operatsii_Zapad_zh_dokumentamy_HDA_SBU.pdf

Козяр, І. (2010). *Спогади*. Київ.

Коханська, Г. (2008). *З Україною у серці. Спомини*, 9. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Кравцова, Г. (2020). Специфіка наративів про предметно-емоційні й духовні національні маркери у побуті політичних в'язнів (на матеріалах, зафіксованих у

Стрийському р-ні Львівської обл. та в м. Бурштин Івано-Франківської обл.). *Народознавчі зошити*, 3, 594–604.

Кривуцький, І. (упоряд.). (2009). *В намісті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року*. Львів: Манускрипт.

Пастушенко, Т. (2017). Украинский образ ГУЛАГа в Казахстане: тематические доминанты национального нарратива. В К. Н. Менлибаев, Г. М. Рысмагамбетова и др. (ред. кол.), *Депортация народов в эпоху тоталитаризма: исторические уроки. Материалы круглого стола*. Караганды: Болашак-Баспа, 70–79.

Подкур, Р. (2007). «Дитячий ГУЛАГ» у контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1(28), 189–204.

Проект «Непочуті»: Архів усноісторичних свідчень. Проект «Непочуті». *Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»*.

Романюк, М. (2015). Розбудова оунівського підпілля Золочівської округи в період німецької окупації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки), 253–265.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (1996). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т.* (Т. 1: 1939–1945 рр.). Львів.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (1997). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т.* (Т. 2: 1946–1947 рр.). Львів.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (2002). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т.* (Т. 3: Спогади). Львів.

Applebaum, A. (Ed.). (2011). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven, CT: Yale University Press.

Alexopoulos, G. (2017). *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*. New Haven, CT: Yale University Press.

Hardy, J. (2016). *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Jakobson, M. (2014). *Origins Of The Gulag: The Soviet Prison Camp System, 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Iryna Lashchevskya (Lukashevych) Ирина Лашчевська (Лукашевич) (* 1945). *Paměť národa*. <https://www.pametnaroda.cz/uk/lashchevskya-lukashevych-irina-lashevskya-lukashevich-iryna-20200928-0>

REFERENCES

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2004). *Deportatsii narodiv Krymu v roky Druhoi svitovoi viiny cherez pryzmu dokumentiv radianskykh spetssluzhb. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: zbirnyk statei*, 26, 155–167 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2012). *Spetsposlennia. Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 9: Pryl–S). Kyiv, 745–746. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf> (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2013). *Operatsiia «Zakhid»: do 75-richchia deportatsii naselennia Zakhidnoi Ukrainy u viddaleni raiony SRSR. Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 18, 338–347 (in Ukrainian).

Bilas, I. (1994a). *Represyyno-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz: v 2 kn., 1*. Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy (in Ukrainian).

- Bilas, I. (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz: v 2 kn., 2*. Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (2013). *Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): dzhereloznavche doslidzhennia, 2*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).
- Bondaruk, L. (2010). Rol ukrainskoho rukhu oporu v orhanizatsii Norylskoho povstannia. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii, 4*, 38–42 (in Ukrainian).
- Bodnaruk, L. (2022). *Knyha Priamostiannia. Ukraintsi v osoblyvykh taborakh HULAHu*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2009). *Represii proty rodyn «vorohiv narodu» v Ukraini: ideolohiia ta praktyka (1917–1953 rr.)* [Doctoral thesis, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy]. Kyiv. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vronska_Tamara/Represii_protly_rodyn_vorohiv_narodu_v_Ukraini_ideolohiia_ta_praktyka_1917-1953_rr.pdf? (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2013). *Upokorennia strakhom: simeine zaruchnytstvo u karalnii praktytsi radianskoi vlady (1917–1953 rr.)*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2022). *Nepevnyi kontyn[h]ent: deportatsii iz Zakhidnoi Ukrainy 1944–1953 rokiv; rezhymne povsiakdennia, povernennia*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2004). *Dorohoiu borotby*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2005). *Pravda pro Norylsk: (povstannia 1953 roku)*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).
- Datsenko, S. (2019). Vira v nevoli. Z osobystykh naratyviv viazniv HULAHU u fondovii kolektsii Memorialu. *Viiskovo-istorychnyi merydian, 1(23)*, 62–71 (in Ukrainian).
- Epplbom, E. (2006). *Istoriia HULAHu*. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademii» (in Ukrainian).
- Zaiachkivska-Mykhalchuk, H. (2009). *Zaruchnytsia imperii (spohady politviaznia)*. Lviv: HIP Soroka T. B. (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V., & Antoniuk, Ya. (2023). Miski boivky Sluzhby bezpeky OUN (1941–1951): stvorennia ta diialnist. *Novitnia doba, 11*, 175–194. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-175-194> (in Ukrainian).
- Interviu z Babiuk (Iatsun) Mariieiu, 1945 r. n., zapysane u m. Zhovkva 11 kvitnia 2021 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Drozd (Chopyk) Vira Hryhorivna 1929 r. n., zapysane u m. Morshyn Lvivskoi oblasti 2 sichnia 2009 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Kondrynom Mykhailom Ivanovychem, 1948 r. n., zapysane u m. Lvovi, 29 lypnia 2022 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Krypiakevych (Tsehelskoii) Oleksandroiu, 1944 r. n., zapysane u m. Lvovi 15 lypnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Lasovsskym Oleksandrom Viacheslavovychem, 1940 r. n., zapysane u m. Lvovi 11 liutoho 2019 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Lashchevskoiu (Lukashevych) Irynoi, 1945 r. n., zapysane u m. Morshyn, 28 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Marynovychem Myroslavom, 1949 r. n., zapysane u m. Lvovi 24 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhyv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Reshetnyk (Mykolaichuk) Halynoiu, 1941 r. n., zapysane u m. Ternopoli 25 lystopada 2020 r. [Interview]. *Arkhyv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Stankevych (Byrkoiu) Irynoi 1947 r. n., zapysane u m. Morshyn Lvivskoi oblasti, 28 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhyv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Khariv (Talachuk) Lavrentiieiu, 1944 r. n., zapysane u m. Lvovi 6 hrudnia 2019 r. [Interview]. *Arkhyv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Shadna (Vatral) Olhoiu, 1941 r. n. Zapysane u m. Lvovi 1 serpnia 2019 r. [Interview]. *Arkhyv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Kis, O. (2013). Vyvchennia dosvidu ukrainok-politv'iazniv HULAHu: stan doslidzhen ta dzherelni resursy (Studying the experiences of Ukrainian women-political prisoners: state of research and primary sources). In I. D. Pasichnyk & in. (EB), *Hender ta filosofiia: henderni studii u filosofskykh naukakh* (22 lystopada 2012 r.). *Hender ta kulturolohiia: henderni doslidzhennia fenomeniv kultury* (21 liutoho 2013 r.): zbirnyk materialiv kruhlykh stoliv. Ostroh, 50–61 (in Ukrainian).

Kis, O. (2016a). Relihiini praktyky ukrainok-politv'iazniv u Hulahu. *Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia*, 6, 41–48 (in Ukrainian).

Kis, O. (2016b). Zhinochy dosvid HULAHu: stan doslidzhen ta dzherelni resursy v ukrainskomu konteksti. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 125–138 (in Ukrainian).

Kis, O. (2017). *Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty*. Lviv (in Ukrainian).

Kohut, A. (2020). *Osoblyvosti deportatsii ukrainskoho naselennia pid chas operatsii «Zapad» (za dokumentamy HDA SBU)* [PhD thesis, Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka]. Kyiv. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Andrii/Osoblyvosti_deportatsii_ukrainskoho_naselennia_pid_chas_operatsii_Zapad_za_dokumentamy_HDA_SBU.pdf? (in Ukrainian).

Koziar, I. (2010). *Spohady*. Kyiv (in Ukrainian).

Kokhanska, H. (2008). *Z Ukrainoiu u sertsii. Spomyny*, 9. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Kravtsova, H. (2020). Spetsyfika naratyviv pro predmetno-emotsiini y dukhovni natsionalni markery u pobuti politychnykh v'iazniv (na materialakh, zafiksovanykh u Stryiskomu r-ni Lvivskoi obl. ta v m. Burshtyn Ivano-Frankivskoi obl.). *Narodoznachchi zoshyty*, 3, 594–604 (in Ukrainian).

Kryvutskyi, I. (Comp.). (2009). *V namysti z koliuchoho drotu. Spohady zhynok, v'iazniv HULAHu, uchasnyts norylskoho povstannia 1953 roku*. Lviv: Manuscript (in Ukrainian).

Pastushenko, T. (2017). Ukrainskii obraz GULAGa v Kazakhstane: tematicheskie dominanti natsionalnogo narativa. In K. N. Menlibaev, G. M. Rismagambetova & dr. (EB), *Deportatsiya narodov v epokhu totalitarizma: istoricheskie uroki. Materiali kruglogo stola*. Karagandi: Bolashak-Baspa, 70–79 (in Russian).

Podkur, R. (2007). «Dytiachyi HULAH» u konteksti polityky derzhavnoho teroru (1937–1939 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1(28), 189–204 (in Ukrainian).

Arkhiv usnoistorychnykh svidchen. Proekt «Nepochuti». *Memorialnyi muzei totalitarnykh rezhymiv «Terytorii Teroru»* (in Ukrainian).

Romaniuk, M. (2015). Rozbudova ounivskoho pidpillia Zolochivskoi okruhy v period nimetskoï okupatsii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Vyp. 27: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yuriia Slyvky), 253–265 (in Ukrainian).

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (1996). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 1: 1939–1945 rr.). Lviv (in Ukrainian)

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (1997). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 2: 1946–1947 rr.). Lviv (in Ukrainian).

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (2002). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 3: Spohady). Lviv (in Ukrainian).

Applebaum, A. (Ed.). (2011). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven, CT: Yale University Press (in English).

Alexopoulos, G. (2017). *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*. New Haven, CT: Yale University Press (in English).

Hardy, J. (2016). *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca, NY: Cornell University Press (in English).

Jakobson, M. (2014). *Origins Of The Gulag: The Soviet Prison Camp System, 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky (in English).

Iryna Lashchevska (Lukashevych) Iryna Lashchevska (Lukashevych) (*1945). *Paměť národa*. <https://www.pametnaroda.cz/uk/lashchevska-lukashevych-irina-laschevska-lukashevich-iryna-20200928-0> (in English).

Yuliia ARTYMYSHYN

PhD (History)

Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

Research Fellow of the Memorial Museum

of Totalitarian Regimes «Territory of Terror»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

**EVERYDAY LIFE AND SURVIVAL PRACTICES
OF UKRAINIAN POLITICAL PRISONERS
ACCORDING TO MATERIALS FROM THE FUNDS COLLECTION
OF THE MEMORIAL MUSEUM OF TOTALITARIAN REGIME
«TERRITORY OF TERROR»**

The oral history recordings of interviews with Ukrainian political prisoners who came from families of clergymen of the UGCC; socially active individuals who were members of the OUN, UPA, or collaborated and helped them, living in Western Ukraine were analysed. The presented interview transcripts are supplemented with brief biographical notes of repressed individuals, which reflect their life trajectories. Most of the memories

were recorded with individuals repressed in childhood and adolescence. Such personal narratives also have considerable research potential, as they reflect different dimensions of the everyday life of political prisoners.

The author noted that the experience of arrest, difficult, inhuman conditions of imprisonment and subsequent deportation to the place of serving the sentence negatively affected the health and psycho-emotional state of the arrested. In such difficult conditions, difficult for physical survival and the destructive effects of a number of stressors, it was important to survive, adapt to the new reality, and develop psychological resilience. The author emphasized that religious practices and rituals also helped in this process of adaptation to prison reality.

The article reconstructed that in order to maintain viability in prison, Ukrainian political prisoners turned to God, made rosaries, and held joint prayers. Underground liturgies and the administration of sacraments continued to be organized by the clergy of the UGCC. It is noted that the Gulag camp system made it significantly more difficult to carry out religious practices, and they were punished more severely. However, even in such conditions, as demonstrated by the interview materials, taking into account all the risks, some prisoners gathered for improvised celebrations. It was noted that in the special settlement with a somewhat relaxed maintenance regime, in contrast to the camp, the deported Ukrainians gathered around the priests and their families, who tried to continue their pastoral activities. Simultaneously, practicing religious life was an integral part of everyday life, a part of public life before imprisonment. At the same time, unity around religious practices strengthened the bond of the new community of Ukrainians, served as a certain marker of national identity, and helped to feel a connection with home.

Key words: Gulag, special settlements, repressions, Sovietization, oral history, Ukrainian political prisoners, OUN, UPA, dissidents, history of everyday life, religion, UGCC, priests, religious practices.